

DONOŠENJE KRIVIČNIH PRESUDA (»SENTENCING«)

I. SAVREMENI INTERES ZA DONOŠENJE PRESUDA I POJAM »SENTENCING«-a

Tokom poslednjih petnaestak godina poraslo je u stručnim krugovima interesovanje za problem donošenja presuda u krivičnim stvarima. Tim problemom bavila se krivična procesno pravna literatura i ranije, ali je pristup većinom bio drukčiji. Pažnja je bila usmerena na pravna pravila i zakonsko uobličavanje donošenja sudskih presuda, govorilo se o radnjama izricanja, objavljivanja i pismene izrade presude, a sa dosta osnova se smatralo da odgovor na problem donošenja presude proističe iz proučavanja celine sudskog postupka. Ispoljavalo se vrlo malo interesovanja za izučavanje psihičkih i socijalnih faktora i efekata presuđivanja, sem donekle u pogledu izbora i odmeravanja krivičnih sankcija.

Međutim, šezdesetih godina, pa i nešto ranije, počelo je da se javlja interesovanje za kompletnije upoznavanje donošenja presuda u krivičnim stvarima. To je svakako bilo posledica opšteg širenja naučnih interesovanja i saznanja i težnje za popunjavanje nedovoljno obrađenih domena znanja o krivičnoj proceduri. Ali isto tako je na izučavanje donošenja presuda pored ostalog moglo da ima uticaja razvijanje interdisciplinarnog rada u nauci, uočavanje značaja društvene reakcije za određivanje kriminalnog ponašanja na koje je ukazao socijalni interakcionizam, i grananje sudske psihologije, koja je sa ispitivanja psihologije iskaza saslušanih lica počela da se širi i na ispitivanje psihologije sudija i svih učesnika u sudskom postupku.

Procesualisti u engleskom govornom području skrenuli su nešto ranije nego procesualisti sa evropskog kontinenta pažnju na širinu i važnost problema donošenja presuda u krivičnim stvarima, pa je engleski izraz »sentencing« (sentencing) počeo da se upotrebljava i u zemljama gde se govori francuskim, nemačkim i drugim jezicima. »Sentencing« na engleskom znači donošenje presude, presuđivanje, osuđivanje. Presuda se kaže »sentence« (sentens), ali se za presude u građanskim stvarima obično upotrebljavaju drugi izrazi (judgment, decree). Ma da se u anglo-američkom pravu i rečnicima i enciklopedijama nailazi na upotrebu naziva »sentence« i za presude u građanskim i pomorskim predmetima, ipak se pod sentencingom prvenstveno podrazumeva donošenje presuda u krivičnim predmetima. U savremenoj pravnoj litera-

turi i stručnim diskusijama na raznim jezicima, ukoliko se govori o sentensingu, skoro uvek se misli na presuđivanje u krivičnim stvarima, a pažnja je naročito usmerena na određivanje krivične sankcije.

Šta više, ispitivanje sentensinga kao presuđivanja u krivičnim stvarima dobrim delom je usmereno na nepravne probleme, iako ni pravni nisu zanemareni. Sentensing treba, kao što je rečeno na jednom stručnom skupu, sagledati sa aspekta kriminalne politike (jer spada u domen iznalaženja racionalne i efikasne metode reakcije protiv zločina), sa aspekta sudske psihologije (jer je i sudija čovek određene kulture, karaktera i temperamenta sa određenim ličnim reakcijama) i sa stanovišta društvene odbrane (jer krivična osuda ne pretstavlja samo ocenu krivičnog dela i njegovog učinioca, već i težnju da se primenom sankcije obezbedi resocijalizacija delinkventa). Na tome skupu, verovatno radi davanja veće reljefnosti problemu, Mark Ansel je čak rekao da je problem »sentencing«-a ostao nepoznat francuskim, a verovatno i ostalim kontinentalnim pravnicima, sve dok im na ovaj problem nije skrenuta pažnja na kongresu u Lisabonu 1961. godine.¹⁾ Nama se čini da ni drugi aspekti donošenja presuda, pored tri navedena, nisu isključeni iz proučavanja sentensinga.

Na širinu problema koji se danas istražuju i mogu istraživati u vezi sa donošenjem krivičnih presuda (»sentencing«-om) ukazuje, pored ostalog, izbor pitanja koja je jedan kanadski autor istraživao pišući o »sentensingu kao humanom procesu«. Džon Hogart, u svojoj studiji pod tim naslovom, obrađuje: nadležnost i pravo odlučivanja sudija; lične, porodične i društvene karakteristike sudija; njihova pravna shvaćanja i stavove; pravna i društvena ograničenja presuđivanja; odnos socijalnih karakteristika prema stavovima i verovanjima; i način na koji sudije pribavljaju informacije i psihološki ih prerađuju i interpretiraju dolazeći do svojih odluka. Hogart takođe govori i o mogućnostima predviđanja ponašanja sudija pri presuđivanju, a na osnovu obrazaca prema kojima sudije opažaju činjenice.²⁾

U zaključku Hogart kaže: »Dva modela ponašanja pri presuđivanju su bila opisana i ispitana u pogledu njihove moći predviđanja odluka. Prvi je bio klasični »input-output« model prema kome se smatra da su činjenice slučaja jedine »pravno značajne« varijable koje određuju sudsku odluku, dok je pravo konstanta, a ličnost sudije pravno irelevantna. Drugi model je bio fenomenološki model, izgrađen slamku po slamku tokom ove studije. Bio je zasnovan na značenjima koja sudije pripisuju tim činjenicama, zakonima, idejama i ljudima koje smatraju za značajne. — Bilo je pokazano da je fenomenološki model imao znatno veću moć predviđanja presude nego što je imao model crne kutije. Moglo se utvrditi od pet do šest puta više varijacija u praksi presuđivanja kada su bili poznati načini na koje same sudije doživljavaju sentencing... — Model koji se konačno pojavio bio je takav da je sentencing posmatrao kao dinamički proces u kome činjenice slučaja,

¹⁾ Branislava Bošković: Kriminalna politika, sudska psihologija i odmeravanje kazne (XIII dani društvene odbrane, London 1965), str. 276, JRKKP br. 2/67 (275-284).

²⁾ John Hogarth: Sentencing as a Human Process, Univ. of Toronto Press 1971 (XII+434).

ograničenja koja proističu iz prava i društvenog sistema, kao i druge crte spoljnoga sveta, i bivaju interpretirani, prikupljeni i biva im davan smisao na način koji je u skladu sa stavovima sudija u pitanju. Sentencing je bio prikazan kao jedan vrlo human proces.³⁾

Razvitak ovakvog humanističkog, sociološkog, psihološkog i sličnog proučavanja presuđivanja nije oduzeo značaj proučavanju procesno pravnih pitanja donošenja presuda. Zato se u vezi sa donošenjem presuda izučava njihovo izricanje, objavljivanje i pismena izrada, a pored ostalog smatra se da sa pravne strane još treba poznavati: suštinu i značenje presude, zakonitost i osnovanost presude, vrste presuda, pitanja koja se raspravljaju pri donošenju presude, sistem donošenja presude, sastavne delove presude uključujući obrazloženje, objavljivanje presude, vidove posebnih odluka suda, itd.⁴⁾

Sudeći po usmerenosti savremenog interesa za upoznavanje donošenja presuda i po pitanjima koja se obično raspravljaju radi objavljivanja problema »sentencing«-a, pod tom se rečju uglavnom podrazumeva donošenje persuda u krivičnim stvarima, a uz posebno interesovanje za određivanje krivičnih sankcija. Prilikom izučavanja »sentencing«-a ne zaobilaze se pravna pitanja, ali se posebna pažnja obraća na nepravne probleme.

II RAZVITAK PROUČAVANJA PROBLEMA

Rekosmo da se tokom poslednjih 15—20 godina kroz stručnu literaturu ispoljilo povećavanje interesovanja za razne aspekte presuđivanja, a bilo je i empiričkih istraživanja toga problema. U dotadašnjoj (a donekle i u sadašnjoj) procesno pravnoj literaturi polazilo se od toga da se donošenje presuda procesno pravno objašnjava nizom procesno pravnih instituta i nizom radnji i odnosa koji prethode donošenju i ulaze u postupak donošenja presude. Tako se onda izučavanje donošenja presude shvata kao izučavanje značajne procesno pravne radnje i obavlja kroz pravno izučavanje odgovarajućih delova sudskog postupka. Ovakvo stanovište igleda da je opravdanije kada su u pitanju drugi sudski postupci, a ne krivični. U građanskom i nekim drugim sudskim postupcima nepravni aspekti imaju za donošenje presuda nešto manji značaj nego u krivičnoj proceduri, gde na donošenje presuda dosta utiču izvesni socijalni, psihološki, pa i psihopatološki faktori.

Empiričkih istraživanja donošenja presude je bilo i ranije. Ali ranije su se ovakva istraživanja uglavnom ograničavala na analize službenih statistika, pisanje službenih referata, izvesne lične opservacije, neka upoređenja, itd. Iznošenje shvatanja pravosuđa kao bezličnog i slepo pravednog uključivalo je pretpostavku da se zakonitost i pravilnost donošenja presude obezbeđuju poznavanjem zakona i primenom pravne logike. U tome smislu je gledano kako su stvari rešavane, a ne uvek i zašto su baš tako rešavane i da li tako treba u raznim slučajevi-

³⁾ Hogarth: Sentencing as a Human Process, str. 382.

⁴⁾ Karev, Galkin i dr.: Sovjetskij ugotovnij process, str. 362—393, Izdateljstvo »Visšaja škola«, Moskva 1968. (552).

ma da budu rešavane. Tadašnja pravnička formalna logika nije uvek mogla da ispuni sve zahteve koji bi dijaleksička logika mogla da zadovolji.

Sudski postupak, i to naročito krivični postupak, je pojava koja ima svoju veoma složenu prirodu za čije objašnjenje nisu dovoljna samo procesno pravna objašnjenja. Razna sociološka i istorijska izučavanja pravosuđa, sudstva i prava donekle su iz daljine osvetlila ceo sudski postupak, pa kroz njega i donošenje presuda. Sudski postupak nije bio dovoljno izučavan sa stanovišta socijalne psihologije, antropologije, pedagogije, teorije saznanja, itd. Pored procesno pravne, jedino je psihološka nauka kroz psihologiju iskaza pružila doprinose neposrednijem razumevanju ponašanja ljudi u sudskim postupcima.⁵⁾

Dok se u procesnom pravu donošenje presude razmatralo pretežno sa pravne strane i u vezi sa celinom sudskog postupka, psihologija iskaza je bila pretežno orijentisana na proučavanje iskaza saslušanih lica. Mnogo manje je sama sudska presuda proučavana kao iskaz, iako bi to sa psihološkog stanovišta, koje se tu razlikuje od procesno pravnog, bilo moguće i ispravno. No kasnije se ovo stanje počelo da menja i za sada je sudska psihologija više nego druge nauke doprinela upoznavanju nepravničkih aspekata donošenja presude. Mi ćemo ovde samo ukratko opisati kako je to išlo.

O donošenju presuda razmišljalo se još u staro vreme kada je počinjalo i samo pravo i sudstvo. Ta razmišljanja nisu bila samo pravna, nego su sadržala i razne filozofske, etičke, psihološke i druge konstatacije. One nisu bile davane u sistematskoj i naučnoj formi.

Poslednjih godina devetnaestog veka javlja se psihologija iskaza kao deo sudske psihološke naučne discipline. Ali ona je bila više orijentisana na psihologiju iskaza saslušanih lica, nego na psihologiju onih koji donose presude. Ipak su u nekim radovima Hansa Grosa, Alberta Helviga, Enrika Altavile, Karla Marbea (koji je još 1900. pisao o eksperimentalnim istraživanjima presuda), i dr. počeli da se pojavljuju i izvesni zaključci o saslušanju, postizanju istine i presuđivanju u sudskom postupku.

Hans Gros je 1897. izdao svoju »Kriminalnu psihologiju«, za koju je sam u predgovoru jednom kasnijem prevodnom izdanju rekao: »Ovo delo je prva stvarno objektivna kriminalna psihologija koja se bavi psihičkim stanjem sudija, veštačka, porote, svedoka itd., kao i psihičkim stanjem kriminalaca.«⁶⁾ Ali, mada se u prvom delu knjige govori o psihičkoj aktivnosti sudije, to se izlaganje odnosi na »subjektivne uslove dokazivanja«, bez neposrednijeg prikaza donošenja presuda.

Helvig je takođe uočio značaj psihološkog proučavanja ne samo saslušanih lica, nego i onih koji saslušavaju, pa je posebno govorio o psihologiji sudije. O samom donošenju presuda dao je takođe izvesne kratke ali značajne konstatacije. Ističući potrebu poznavanja psihologije za poznavanje sudskog postupka on kaže: »Presuda je psihičko

⁵⁾ Dr Mihajlo Aćimović: O prirodi sudskog postupka, str. 436—437, Arhiv za pr. i dr. nauke, br. 4/71 (427—437).

⁶⁾ Hans Gross: Criminal Psychology. A Manual for Judges, Practitioners and Students, str. XIII — prevod s nemačkog, Paterson Smith, Montclair, New Jersey (514).

zbivanje, rezultat niza drugih psihičkih zbivanja kod učesnika u postupku. Svi oni psihički prerađuju stvarne činjenice, tako da sudija ne radi sa originalnim osnovnim materijalom, nego sa tragovima dela koji su donekle prerađeni. Sada sudija treba svoja činjenična utvrđivanja tako da stvori da postoji velika verovatnoća (!?) da slika koju o činjeničnoj sadržini sačini odgovara stvarnosti«.7)

U Altavilinoj »Sudskoj psihologiji«, u kojoj je razrađen veliki broj pitanja psihologije sudskog postupka, na nekoliko stranica je ukazano i na problem donošenja presuda. Sudijini sudovi idu za tim da utvrde postojanje krivičnog dela, da individualiziraju njegovog učinioca i pravne modalitete postupanja, tako da se delo poklopi sa pretpostavkom o zločinu, i to tada sačinjava »presudu«. Ona se, prema ovome autoru, sastoji od skupa odnosa koordiniranih u logički sistem u kome se teži izdvajanju dokaznih elemenata potrebnih za strukturizaciju zločina. Altavila ističe značaj intuicije i veli da nas ona vodi, ali nas ne zadovoljava, dok ne interveniše volja, »koja nas, kao vodilja misli dovodi do onog uverenja koje se pretače u presudu, s rezultatom da, na žalost, mnogo puta ima više karakter zadovoljstva zbog trijumfa sopstvene teze, nego ozbiljnog rezultata traženja istine«.8)

Prilog upoznavanju procesa donošenja sudskih odluka dao je i Fransoa Gorf, koji je pored ostalog pisao o tome kako sudije izrađuju svoje presude sa stanovišta logičkog a naročito psihološkog. On je naglasio da bi »sudska psihologija bila vrlo nepotpuna, ako ne i netačna, ako bi, posle proučavanja davaoca iskaza lato sensu (svedok, otkriveni, itd.), koji je za sudiju samo objekt upoznavanja, zanemarila ispitivanje samoga sudije lato sensu, kakva god da mu je titula (predsednik, saveznik ili sudija), tj. upoznavajućeg subjekta kako u pogledu njegove ličnosti (statičko gledište) tako i u pogledu njegove akcije (dinamičko gledište)«. Pitanje presuđivanja spada, prema Gorfu, među najvažnija pitanja dinamičkog dela odgovarajuće nauke.9)

Grasberger u svojoj »Psihologiji krivičnog postupka« kratko spominje probleme presuđivanja, ali osnovano ukazuje da su utvrđivanje činjenica, rešenje pravnih pitanja i odmeravanje kazne, po sebi različite delatnosti suđenja, te ih je stoga potrebno podvojeno razmotriti. »Pored ovoga značajno je i to da se umni rad u donošenju ovih odluka ni pošto ne razvija po jedinstvenim principima kod pozivnog sudije i sudije-laika«.10)

Dulov u »Sudskoj psihologiji« znatnu pažnju obraća celini psihičkih zbivanja u krivičnom postupku, pa u vezi sa delatnošću suda ukazuje na njegovu saznavnu, konstruktivnu i vaspitnu delatnost, koje (više nego komunikativna, organizatorska i utvrđujuća) imaju značaja za presuđivanje.11)

7) Dr Albert Hellwig: Psychologie und Vernehmungstechnik bei Tatbestandsermittlungen, str. 2, F. Enke, Stuttgart 1951 (355) — prvo izd. 1927.

8) Endrico Altavilla: Forensische Psychologie II, VIII, 2, 3, Verlag Styria, Graz 1955, (I—392, II—473) — prevod Iv ital. izd.

9) Francois Gorphe: Les decisions de justice, str. 13—14, PUF 1952 (191).

10) Dr Roland Grasberger: Psihologija krivičnog postupka, str. 342, »V. Masleša«, Sarajevo 1958 (358), prevod.

11) A. V. Dulov: Sudebnaja psihologija, str. 364—377, izd. »Višešaja škola«, Minsk 1975 (462).

U američkoj literaturi obraćeno je dosta pažnje problemu »sentencing«-a, pa tako recimo izvjesni autori skreću pažnju na javne i lične aspekte donošenja sudskih odluka, na psihološke osnove raznih delova sudske odluke (»holding« tj. ratio decidendi, objašnjenje nužno za odluku; dictum, komentari koji nisu neophodni) i na druga pitanja u vezi sa presuđivanjem.¹²⁾ Postoji i nekoliko psihoanalitički orijentisanih radova o presuđivanju.

U našoj procesno pravnoj literaturi data su korisna objašnjenja o donošenju presuda, ne samo sa pravnog aspekta nego donekle i društva. Pored procesno pravnih tekstova postoji jedan manji broj radova koji donekle rasvetljavaju neke nepravne aspekte. Tako na primer K. Vodopivec, uz druge primedbe procesu presuđivanja, ukazuje na nedostatke i nejasnoću spajanja u celini, nekiput čak u jedinu rečenicu, opisa počinjenog krivičnog dela sa zakonskim oznakama krivičnog dela iz odredaba krivičnog zakonika.¹³⁾ Bilo je i izvernih drugih proučavanja procesa presuđivanja.¹⁴⁾

Tako postepeno u stručnoj literaturi jača mišljenje da psihologija iskaza i druge nauke bliske krivičnom procesnom pravu ne treba da se ograniče samo na upoznavanje psihičkih zbivanja i procesne delatnosti drugih učesnika u postupku, nego treba da izučavaju i sudiju i njegovu delatnost, uključujući proces donošenja presude. Mišljenje da pre 1961. godine nije bilo detaljnijeg poznavanja »sentencing«-a na evropskom kontinentu delimično je prestrogo.

III. RASPRAVLJANJA NA STRUČNIM SKUPOVIMA

Značajan prodor istraživanja problema donošenja presuda odista je učinjen u vezi sa radom VIII. Međunarodnog kongresa za krivično pravo (Lisabon, 21. — 27. septembra 1961.). Jedno od raspravljanih pitanja tada je bilo „Metodi i tehnički postupci koji se primenjuju prilikom izrade krivične presude«. Podnosilac generalnog referata Mark Ansel izneo je da su proučavane tri stvari: (1) pravni okvir aktivnosti krivičnog sudije, (2) sloboda ocene krivičnog sudije, i (3) stručni kvaliteti i profesionalna formacija krivičnog sudije. Povodom prvoga, ukazao je da se obrazloženja presuda značajno razlikuju po formi, sadržini i domašaju prema tome da li se obraćaju osuđenom, opštoj publici ili drugostepenom sudu. O slobodnom sudijskom uverenju referent se zapitao šta ono predstavlja kod ocene dokaza i kod određivanja kazne, kakve su lične reakcije i individualno ponašanje sudije. »To je tačka koja, primećujem (kaže Ansel), još nije bila proučavana, baš u Evropi, i koja je vrlo ispravno preokupirala izvestan broj američkih kriminologa i sociologa u poslednjim delima koja su se o tom predmetu poja-

¹²⁾ Winick, Gerver i Blumberg u knjizi H. Toch, ed.: *Legal and Criminal Psychology*, str. 123—124, Holt, Rinehart and Winston, N. Y. 1961 (426).

¹³⁾ Dr Katja Vodopivec i dr.: *Kriminologija I* dio, str. 136, Narodne novine, Zagreb 1966 (172).

¹⁴⁾ na pr.: Dr Mihajlo Aćimović: *Postizanje istinitosti presuda*, JRKKP br. 2/71, str. 233—253; Dr Mihajlo Aćimović: *Osnovi sudske psihologije*, Savr. administracija, Beograd 1972 (119).

vila«, itd. U diskusiji posle Anselovog referata Pinatel je istakao značaj proučavanja psihologije sudije, problem koji je u sudskoj psihologiji bio zanemaren, mada ga je značajno postavio Tard u svome »Uporednom kriminalitetu«, gde je psihološki izučavao krivičnog sudiju. Amerikanci su izučavali osuđujuće ponašanje sudije. Ansel je potom primetio da osim sudske psihologije postoji i tehnički (stručni) domen, koji nije psihologija, nego bi se mogao nazvati »sudska tehnologija«. ¹⁵⁾

Raspravljajući temu o donošenju presuda na međunarodnom Kongresu podstaklo je prikupljanje širih informacija o tome procesu. Iz kolektivnog francuskog izveštaja za Kongres, koji je posebno publikovan, saznaje se kako su anketirane sudije gledale na neke značajne probleme donošenja presuda. Na prvo pitanje, kako može sudija da sačuva potpunu objektivnost, kada je i on čovek sa svojim predrasudama, svojim verovanjima, svojim strastima, svojom životnom sredinom, svojim simpatijama i antipatijama, odgovori su bili različiti. Većina je isticala da sudija mora da nastoji da bude objektivna, a inače treba da se povuče. Mišljenje da ne može biti apsolutne već samo relativne objektivnosti, ne izgleda nam da je u skladu sa potrebama i mogućnostima sudske prakse. Spominjana je i potreba »intelektualne i moralne askeze« radi postizanja objektivnosti. Svi anketirani smatrali su da je za sudiju njegova striktna nepristrasnost saglasna sa širokim razumevanjem kako situacija tako i individualnih slučajeva.

Sudijama je postavljeno pitanje: »Kako vi reagujete ako odbrana, optužba ili oštećeni prikazuju stvar u svetlu koje je različito od onog koje vama proizilazi iz dosjea?« Kod toga pitanja pokazala se česta tendencija da se proces donošenja presuda tumači onako kako treba da se odvija po zakonu, a ne onako kako se stvarno zbiva. Zato su davani odgovori da bi trebalo »sравniti i presuditi«, »verifikovati«, i t. sl.

Na pitanje da li raspravljajući između odbrane i javnog tužioca, koje se na primer odnosi na primenu nekog pravnog ili etičkog principa, može da učini da se više ne vide delikt ili delinkvent, uglavnom je odgovarano da to ne treba dopustiti i da se obavezno treba vratiti na bitnu stvar. Što se tiče prethodnog čitanja sudskih spisa, velika većina anketiranih je odgovorila da spise unapred treba da pročitaju samo predsednik veća ili predsednik i izvestilac. Potvrdni odgovori su davani na pitanje: »Smatrate li da su redosled po kome se svaki od sudija poziva da iznese svoje mišljenje u toku većanja, i ličnost onoga koji formuliše pitanje, takve prirode da utiču na mišljenje kolega i na sudsku odluku?« Uz afirmativan odgovor ovde je jedino još spominjano kako se u ovakvim situacijama može zavesti mladi sudija. Odgovori na pitanje, da li se izvesne sudije utoliko više učvršćuju u svome mišljenju ukoliko se osećaju bilo podržani bilo sukobljeni sa mišljenjem drugih, bili su različiti. Ipak, preovladavali su potvrdni odgovori. ¹⁶⁾

¹⁵⁾ Actes du VIIIème Congrès international de Droit pénal, Lisbonne 21—27. IX. 1961, str. 216, 220, 317, 319, Sirey, Paris 1965 (729).

¹⁶⁾ Les méthodes et les procédés, techniques employés dans l'élaboration de la sentence pénale, VIIIe Congrès international de Droit pénal (Revue internationale de Droit pénal, No 1—2/1960, str. 101—119).

Taj međunarodni naučni skup ukazao je kroz gornja pitanja na obilje problema koje treba rešavati u vezi sa donošenjem presuda. Sledili su zatim i drugi sastanci sa sličnim temama.

Na XIII. Danima društvene odbrane u Londonu 1965. francuski i engleski pravници takođe su raspravljali o problemu sentensinga. Sem izlaganja Marka Ansela o vezi presuđivanja sa kriminalnom politikom, sudskom psihologijom i odmeravanjem kazne, na koje smo se na početku kratko osvrnuli, bilo je diskusije i o drugim pitanjima. Pored ostalog, govorilo se i o strukturi presude, o ciljevima sankcije i o egzemplarnosti osude, kao i o individualizaciji i izboru kazne.¹⁷⁾

U okviru Evropskog saveta u Strazburu pripremljeni su materijali o donošenju presuda, koji su potom publikovani pod interenacionalnim nazivom »Sentencing«. Rad su izvršili odgovarajući stručnjaci iz jednog potkomiteta Evropskog komiteta za probleme kriminaliteta. U izveštaju toga potkomiteta ukazano je na značaj ispitivanja tri glavna problema:

»1. razlike u donetim presudama i izrečenim kaznama su u nekim zemljama tolike da ne mogu da se objasne normalnim razlikama u osudama koje se primenjuju na razne tipove delinkvenata ili delikata;

2. količina i priroda informacija koje treba prikupiti o delinkventima da bi mogle da se primene sankcije ili mere koje najbolje odgovaraju;

3. različita upotreba sankcija u pojedinim zemljama članicama«.

Međutim, stručnjaci Evropskog komiteta za probleme kriminaliteta diskutovali su i o raznim drugim pitanjima u vezi sa »sentencing«-om. Povodom pitanja o razlikama pri određivanju sankcija eksperti su zaključili da je neophodno da se pri istraživanju koje treba da pruži objašnjenje ovih razlika vodi računa o mnogim faktorima koji se ne odnose samo na ličnost sudije i njegovo shvatanje sopstvene uloge, nego i na obaveštenja koja mu se pružaju, kao i na njihovo korišćenje. Ovo znači da u budućnosti treba vršiti detaljnija istraživanja ako želimo postizanje napretka. Detaljnija istraživanja treba da uključe ispitivanje procesa određivanja sankcija na svim stupnjevima, kao i osobe koje tu učestvuju podnoseći sudu izveštaje i mišljenja.

U pogledu statistika o određivanju sankcija preporučuje se preduzimanje mera koje će navesti države članice Evropskog saveta da prihvate jednoobraznu metodu radi izrade statistika o određivanju sankcija. Takođe, uz publikovane statistike, trebalo bi davati objašnjenja o tačnom značenju raznih vrsta sankcija i primenjenih mera. Trebalo bi među statistička obaveštenja uneti i izvesne podatke o efektivnom trajanju pritvora pre suđenja, ili pre presude, i njegov uticaj na izbor sankcije.

Raspravljano je o pravnim okvirima izbora sankcija i određivanja njihovog trajanja, pa je uočeno da se pravne odredbe koje se odnose na moguće ili obavezne sankcije razlikuju u pojedinim zemljama. Postoje i značajne razlike u mogućnostima izbora koje imaju sudije

¹⁷⁾ B. Bošković: Kriminalna politika, sudska psihologija i odmeravanje kazne (prim. 1).

koje izriču kaznu, a postoje i razlike u trajanjima kazni. Izveštaji koji se pre presude podnose o socijalnim, porodičnim i ličnim prilikama, izazvali su pored ostalog primedbu da možda imaju manji značaj nego što se misli. Bilo je reči i o ispitivanju ličnosti okrivljenog koji se brani sa slobode, kao i o ulozi tužioca. Konstatovano je da je poželjno da zakon od sudija zahteva da obrazlože svoje odluke i da se istraži kako razlozi na koje se prvostepeni i drugostepeni sudovi pozivaju utiču na određivanje sankcija. U cilju stručnog usavršavanja sudija za određivanje sankcija (na pr. u vezi sa upoznavanjem ličnosti okrivljenog) trebalo bi da univerzitet i istraživački instituti organizuju seminare i konferencije o *sentencingu*. Tu bi učestvovala ne samo sudije nego i javni tužioci, probacioni agenti, socijalni saradnici i kriminalisti. Preporučljivo je da sudija pojedinac slobodno prodiskutuje sa drugim sudijama pitanja u vezi sa donošenjem pojedine presude (*»sentencing council«*).

Izražavana su i mišljenja da bi određivanje sankcije moglo da se poveri ne samo sudijama nego i takozvanoj komisiji za *»sentencing«* ili odboru stručnjaka. Sudija bi bio član ovoga organa i učestvovao bi pri donošenju odluke. Međutim, u Evropi za ovo nema odgovarajućih primera.

Posebno je smatrana za interesantnu institucija sudije za sprovođenje krivičnih sankcija (*juge de l'application des peines*). Ovakav sudija postoji u francuskom sistemu, a nema ga u belgijskom, uprkos sličnosti koja inače postoji između ova dva sistema krivičnog pravosuđa. Ipak i u Belgiji sudije igraju značajnu ulogu kao predsednici komisija za probaciju, komisija za povratnike i komisija društvene odbrane. U Ujedinjenom Kraljevstvu (Velika Britanija) i u Švedskoj sudije imaju značajnu ulogu u sistemu probacije i uslovnog puštanja na slobodu. Sistem Savezne Republike Nemačke je negde između francuskog i italijanskog sistema i britanskog sistema. Veće za primenu kazni (*Strafvollstreckungskammer*) je specijalizovano za penitencijarna pitanja i nadležno je za odluke o uslovnom otpustu, a vrši i sudsku kontrolu nad penitencijarnom administracijom na zahtev zatvorenika. Penitencijarna administracija je inače u potpunosti nadležna za administrativna pitanja i prevaspitanje (programi prevaspitanja, prevođenje u otvorene ustanove ili u socio-terapeutske ustanove, problemi discipline, itd.).

Ispitivana je celishodnost davanja sudijama za punoletna lica onih mogućnosti koje sudije za maloletnike imaju u proceduri i kod izbora odgovarajućih mera. Smatra se da ne dolazi u obzir potpuno prenošenje sistema koji se primenjuje na maloletnike na postupak prema odraslim delikventima. Odati je priznanje uvođenju nove kategorije mlađih punoletnih lica (od 18 do 25 godina), koja postoji u Holandiji i Svajcarskoj (kod nas je to kategorija lica starih od 18 do 21 godine), a na koju se može primeniti režim koji je negde na sredini između režima za maloletnike i za punoletna lica.

Krivični postupak engleskog tipa podeljen je na dve faze, od kojih drugu čini određivanje sankcije. Krivični postupak francuskog ili napoleonskog tipa karakteriše se nedeljivošću procesa i dužnošću istražnog sudije da ispita ličnost okrivljenog da bi obrazovao dosije koji će pri-

premati presudu: uloga ovog sudije uključuje produbljeno ispitivanje ličnosti okrivljenog, njegovog karaktera i njegovih ranijih osuda. Nasuprot tome, engleska procedura uglavnom prenosi ispitivanje ovih elemenata u drugu fazu procesa, dakle posle odluke o krivici. U takvoj proceduri sudije će sve više morati da donese odluke ne samo u vezi sa određivanjem sankcije, nego i o drugim stvarima u vezi sa okrivljenim. Ovo je poželjno iz više razloga i kontakt između sudije i administracije može biti koristan za obe strane. Izmena prakse određivanja sankcija treba da teži da opšte uzev ublaži oštrinu kaznenih mera i da personalizuje sankcije.

Smatra se da se danas znaju glavni izvori čovekovog ponašanja i skriveni kutovi njegove ličnosti. Stoga treba razvijati jednu naučnu i razumnu politiku određivanja sankcija koja će biti u skladu sa tim znanjem i istovremeno doprinosi raspoznavanju vrednosti značajnih ljudskih prava i zaštiti dostojanstvo ljudskih bića od svakog nasilja.¹⁸⁾

Na jugoslovenskim stručnim skupovima problem presuđivanja nije zauzimao značajnije mesto pri raspravljanju. Ipak je on posredno morao da bude dotaknut u raznim diskusijama. Toga je verovatno najviše bilo na Petom savetovanju Jugoslovenskog udruženja za krivično pravo i kriminologiju održanom 1966. godine u Ohridu.¹⁹⁾ Tu je bilo reči o primeni krivičnih sankcija u praksi naših sudova (Bavcon, Hočevar, Kraus) i sličnim pitanjima.

IV ZNAČAJ IZUČAVANJA DONOŠENJA PRESUDA

Značaj samog donošenja presude u krivičnoj i bilo kojoj drugoj pravnoj stvari pravniku uglavnom izgleda jasan. Presudom treba da se razrade sporna pitanja zbog kojih se uopšte vodi sudski postupak, tako da se u tom smislu može reći da je donošenje pravilne presude cilj krivičnog postupka. Posmatrano sa procesno pravnog stanovišta, ako se pri postupanju pridržavamo zakonskih odredaba, presuda će biti pravilna. Pošto značaj donošenja presude izgleda jasan, može izgledati, kao što se to mnogima ranije činilo, da se tu ne bi imalo šta mnogo izučavati a da značaj izučavanja toga donošenja nije veći od izučavanja drugih krivično procesnih radnji i institucija.

Međutim, sadašnji značaj izučavanja složenog problema presuđivanja znatan je pored ostalog baš zato što je takvo izučavanje bilo nedovoljno razvijeno. Iz napred prikazanih pitanja o kojima se poslednjih godina raspravlja u vezi sa »sentencing«-om videli smo koliko je mnogostran problem donošenja presuda u krivičnim stvarima. Te rasprave pokazale su da se odgovor na pitanje kako i zašto se presuđuje na ovaj ili na onaj način ne može naći samo u procesno pravnim odredbama ili procesno pravnoj literaturi. Mnogostranost problema traži analize psihološke, sociološke, kriminalno političke i druge. Kroz ukupnost takvih analiza, izvršenih na temelju stvarnih činjenica o donoše-

¹⁸⁾ »Sentencing«, str. 40, Comité européen pour les problèmes criminels. Conseil de l'Europe—Strassbourg 1974 (85).

¹⁹⁾ Deo materijala publikovan je u JRKKP br. 2/1966.

nju krivičnih presuda, može se donekle shvatiti značaj izučavanja problema donošenja presuda. Ipak, za jednu obuhvatnu sintezu uglavnom još nisu izvršena pojedina nužna prethodna istraživanja niti analize. Moramo se još uvek zadovoljiti postizanjem skromnih ciljeva. Za sada se ti ciljevi svode na ukazivanje na neke ranije zanemarene aspekte problema donošenja presuda.

Mi ćemo ovde pokušati da značaj ispitivanja presuđivanja donekle prikažemo kroz osvetljavanje jedne socijalno psihološke strane sudskog postupka. Naime, krivični postupak pored ostalog može da se shvati kao sistem iskaza, a iskaz je tu shvaćen u psihološkom a ne procesno pravnim smislu.

Iskaz u procesno pravnom smislu je rezultat saslušanja saslušanog lica, ali u psihološkom smislu to je saopštavanje određenih psiholoških sadržaja. U sudskoj psihologiji iskaz je saopštavanje koje učesnici sudskog postupka daju o relativnim činjenicama, a neki od njih i o odgovarajućim pravnim pitanjima. Iskaz nastaje tako što neko lice opaža neku činjenicu putem čula, sadržava opaženo putem pamćenja i potom usmeno (a nekad i pismeno) saopštava zapamćeno. Pri tome se odvijaju i zapažaju i drugi psihički procesi i pojave, od kojih je mišljenje naročito značajno. Za mišljenje se može reći da je to psihička delatnost prilikom koje duševni sadržaji bivaju dovedeni u shvatljivu povezanost i prema alternativnim kategorijama prosuđeni kao pravilni ili pogrešni. Sudija na osnovu iskaza svedoka, veštaka i drugih lica treba da ostvari svoj sud o činjenicama i potom taj sud da iskaže u svojoj odluci²⁰.

Krivični postupak, kao i druge sudske postupke, možemo na osnovu ovog razumevanja pojma iskaza shvatiti kao sistem iskaza, kao neku vrstu piramide iskaza. U osnovi te piramide leži samo sporni događaj, leže relevantne i druge s njima povezane činjenice. Ove činjenice opažaju lica koja se kasnije pojavljuju kao učesnici krivičnog postupka. To su obično stranke, svedoci i veštaci, koji često nisu opazili (i zapamtili) sve relevantne činjenice, nego samo poneke od njih, pa je potrebno saznati opažanja više takvih lica da bi se eventualno dobili podaci o celokupnom činjeničnom stanju. Sudija ponekad takođe kroz uviđaj ili rekonstrukciju događaja sam neposredno opaža neke delove ove činjenične osnovice pomenute zamišljene piramide.

Posle procesa opažanja sledi pamćenje opaženog, a za ovim dolazi iskazivanje odnosno saopštavanje zapamćenog rukovodnocu krivičnog postupka. Radi jednostavnosti uzećemo da se ovo saopštavanje vrši prvi i poslednji put na glavnom pretresu, posle koga sud donosi svoju presudu. Podrazumeva se i da proces mišljenja ide uz opažanje, pamćenje i saopštavanje, jer bi bez toga sve ostalo nepovezano, neshvatljivo i u krajnjoj liniji neupotrebljivo za sud. Saslušavajući davaoca iskaza, sudija opaža taj iskaz, pamti ga i, razmišljajući, kroz zapisnik ili presudu saopštava ono što je on sam opazio i zapamtio.

Kada pojam iskaza shvatimo u psihološkom smislu, mi i sudijinu presudu možemo shvatiti kao iskaz. To je onda iskaz koji se nalazi na

²⁰) Aćimović: Osnovi sudske psihologije, str. 31, 46, 47.

najvišem delu zamišljene piramide iskaza, to je krajnji vrh krivičnog postupka shvaćenog kao sistem iskaza. Saslušavana lica saopštala su sudiji šta su zapamtila od svojih opažanja činjeničnog stanja, a sudija opaža pa pamti to saopšteno i, najzad, on svoja zapamćena opažanja saopštava donoseći presudu.

Donošenje presude tako pretstavlja sintetizovanje psihičkih procesa iz celog toga sudskog postupka, a koji su se odvijali kod svih učesnika u postupku. U tome donošenju presude sadržani su ne samo sudijina opažanja, pamćenja i iskazivanja nego i njegovo razmišljanje o svemu što je opaženo i što se u vezi sa raspravljenom stvari desilo pre i za vreme sudskog postupka.

Na primeru ovog socijalno psihološkog aspekta donošenja presude, na shvatanju krivičnog postupka kao sistema iskaza, vidimo da upoznavanje donošenja presude doprinosi upoznavanju i unapređenju celine krivičnog postupka, može doprineti poboljšanju presuđivanja i vođenja postupka, i u mnogim slučajevima ima veći značaj nego upoznavanje bilo koje druge uske procesne delatnosti.

LA PRONONCIATION DES SENTENCES PÉNALES («SENTENCING»)

— R é s u m é —

Au cours des quinze dernières années dans les cercles de spécialistes un intérêt de plus en plus grand est consacré aux problèmes de la prononciation des jugements dans les affaires pénales. Ces problèmes étaient l'objet de préoccupation de la littérature de droit judiciaire criminel même auparavant, mais l'attention était concentrée sur l'étude des règles de droit et des formes légales de la prononciation des sentences judiciaires. On s'intéressait très peu à l'étude des facteurs psychiques et sociaux et des effets des jugements, excepté jusqu'à un certain point lorsqu'il s'agissait du choix et de la détermination des sanctions pénales.

Au début des années soixante on commençait à s'intéresser à la connaissance plus complète de la prononciation des jugements dans les affaires pénales. Etant donné que les spécialistes des questions de procédure pénale dans les pays où la langue anglaise est de pratique courante ont attiré, l'attention depuis longtemps déjà sur l'ampleur et l'importance de ce problème, l'expression anglaise «sentencing» est employée aussi dans les pays où on parle le français, l'allemand et les autres langues.

A en juger d'après l'orientation de l'intérêt contemporain à la connaissance de la prononciation des jugements et aux questions qui sont généralement traitées aux fins de l'explication du sentencing, on entend d'habitude sous cette expression la prononciation des jugements dans les affaires pénales, en s'y intéressant particulièrement à la détermination des sanctions pénales. A l'occasion de l'étude du sentencing on n'étudie pas les questions juridiques, mais on consacre une grande attention aux problèmes non-juridiques.

Le développement de l'étude des problèmes relatifs aux jugements a commencé depuis les temps anciens quand le droit et la justice ont pris naissance. Les réflexions à cette époque n'étaient pas seulement juridiques, mais elles contenaient aussi certaines constations philosophiques, éthiques, psychologiques et autres qui n'étaient pas formulées dans une forme systématique et scientifique. Beaucoup plus tard la prononciation des jugements était examinée dans la plupart des cas sous l'aspect juridique et en relation avec l'ensemble de la procédure judiciaire. Dans les dernières années du dix-neuvième siècle a apparu la psychologie des déclarations en tant que partie de la discipline scientifique juridico-psychologique. Elle était orientée davantage vers la psychologie des déclarations des personnes ayant subi l'interrogatoire, mais dans les travaux de Gros, Helvig, Altavile, Gorf, Grasberger, Dulov et de certains auteurs américains commençait à se manifester les explications de la psychologie du juge et des processus psychiques en relation avec la prononciation des jugements. Dans notre littérature de droit judiciaire se trouve un certain nombre de travaux dans lesquels sont élucidés certains aspects non-juridiques de la prononciation des jugements (K. Vodopivec, M. Ačimović etc.).

A la connaissance du problème de la prononciation des jugements ont largement contribué certaines réunions des experts et les corps techniques. Un certain nombre de problèmes du sentencing ont été l'objet de débats au Huitième congrès international de droit criminel à Lisbonne en 1961, et les travaux préparatoires de ce congrès ont suscité le recueil intéressant des informations surtout parmi les juges français. Les discussions sur le sentencing ont été poursuivies aussi aux Treizième journées de la défense sociale à Londres en 1965, et dans le cadre du Conseil européen à Strasbourg les matériaux ont été recueillis relatifs à la pronon-

ciation des jugements, qui ont été publiés ensuite sous la dénomination internationale »Sentencing«. Dans les réunions techniques yougoslaves le problème du jugement n'occupait pas une place particulièrement importante lors des débats et probablement le plus d'attention lui a été consacré à la Cinguième consultation de l'Association yougoslave de droit criminel et de criminologie à Ohrid en 1966, quand il a été question de l'application des sanctions pénales dans la pratique de nos tribunaux (Bavcon, Hočevan, Kraus) et des autres problèmes analogues.

La prononciation d'un jugement régulier est importante et représente pour ainsi dire le but de la procédure pénale. C'est pourquoi il est nécessaire d'étudier cette question. Elle est de conséquence aussi parce que jusqu'à présent elle n'était pas suffisamment développée. En se basant sur une conception socio-psychologique de l'auteur de la procédure judiciaire, selon laquelle la procédure pénale est conçue en tant que système de déclaration (dans le sens psychologique), on peut voir que la prononciation du jugement représente l'exposé synthétique des processus psychiques de toute la procédure judiciaire, qui se sont développés chez tous les participants de la procédure judiciaire. D'après l'exemple de cet aspect psychologique social, de la prononciation du jugement, après la conception de la procédure pénale et tant que système de déclaration on peut voir, selon l'opinion de l'auteur, que la connaissance de la prononciation du jugement contribue à la connaissance et du perfectionnement de l'ensemble de la procédure pénale, qu'elle contribue à l'amélioration du jugement et de la conduite de la procédure, et dans un grand nombre de cas elle a plus d'importance que la connaissance de n'importe quelle autre activité restreinte de la procédure.